

Κριτικός Γραμματισμός και Λεξικογραφικός Λόγος

Γεωργία Νικολάου

Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Odyssey Charter School – Wilmington De, University of Pennsylvania PA
ngeorgia@smg.auth.gr, georgia.nikolaou@odyssey.k12.de.us, genik@sas.upenn.edu

Abstract

The aim of this paper is to explore the connection between critical literacy, i.e. the ability of the language user to interpret the ideological orientation of a text, and the lexicographic discourse, which is the kind of language used in monolingual dictionaries (mainly). In the first part of the article, I am going to give an overview of the Critical Discourse Analysis theory, and present the basic features and functions of the lexicographic discourse. In the second part, I am going to use specific examples from the two most widely used contemporary dictionaries of Modern Greek to show that dictionaries are educational texts with specific value systems and hidden ideologies (Chen 2017), which very often reproduce the social hierarchies imposed by certain social groups. My goal is to offer educators of the Greek language useful insight about the pedagogical value of dictionaries towards the development of critical literacy in education.

Keywords: critical literacy, lexicography, critical analysis, teaching

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα συνδέσουμε τη χρήση των γενικών λεξικών της κοινής με την ενίσχυση του κριτικού γραμματισμού, που αποτελεί μία από τις κεντρικές επιδιώξεις της σύγχρονης παιδαγωγικής πρακτικής (Χατζησαββίδης 2014). Απώτερος στόχος μας είναι να αναδείξουμε την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα ως εργαλείο επικοινωνίας και στη γλωσσική κοινότητα που την χρησιμοποιεί, με όλα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη λειτουργία και τη διαστρωμάτωσή της.

Θα επιχειρήσουμε (α) να συσχετίσουμε τα χαρακτηριστικά του λεξικογραφικού λόγου (οργάνωση της πληροφορίας στη μικροδομή των λεξικών, ταξινόμηση των σημασιών των μονάδων, επιλογή -ή και παράλειψη- των παραδειγμάτων, σημάδεμα των παραμέτρων χρήσης, τυπογραφική σήμανση) με την κατασκευή κοινωνικών νοημάτων που συνδέονται με τη δράση συγκεκριμένων ομάδων της γλωσσικής κοινότητας και (β) να προτείνουμε τρόπους διδακτικής αξιοποίησης της παραπάνω συνθήκης, φωτίζοντας έτσι έναν επιπλέον ρόλο που θα μπορούσαν να έχουν τα λεξικά στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος και στη γενικότερη ανάπτυξη της κριτικής επίγνωσης του μαθητικού κοινού στην Ελλάδα. Η παρουσίαση θα βασίζεται σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τα λεξικά της κοινής νεοελληνικής που εμφανίζουν την εκτενέστερη ανάπτυξη των λεξικογραφικών λημμάτων, το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998) και το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2005). Οι διδακτικές προεκτάσεις θα αφορούν τη διδασκαλία της ελληνικής τόσο ως μητρικής όσο και ως δεύτερης/ξένης γλώσσας.

Η παρουσίασή μας θα βασιστεί στους ακόλουθους άξονες: Θα αναφερθούμε στον κριτικό γραμματισμό, θα παρουσιάσουμε τις βασικές αρχές της Κριτικής Ανάλυσης του Λόγου, θα περιγράψουμε αδρομερώς τα χαρακτηριστικά του

λεξικογραφικού λόγου και στη συνέχεια, μέσω παραδειγμάτων από τα γενικά λεξικά της κοινής νεοελληνικής, θα αναλύσουμε τις διδακτικές προεκτάσεις που έχει η αξιοποίηση του λεξικογραφικού λόγου υπό το πρίσμα του κριτικού γραμματισμού. Θα κλείσουμε με κάποια γενικά συμπεράσματα, που ελπίζουμε ότι θα βρουν εφαρμογή στη σύγχρονη διδακτική πρακτική σε ό,τι αφορά τη γλωσσική εκπαίδευση.

2 Γραμματισμός

2.1 Γενικά

Η έννοια του γραμματισμού (Μητσκοπούλου 2001, Ετεοκλέους, Παύλου και Τσολακίδης 2012, Χατζησαββίδης 2014) έχει αναλυθεί εκτεταμένα τις δύο τελευταίες δεκαετίες, γεγονός που οφείλεται στις καλπάζουσες τεχνολογικές εξελίξεις που επηρεάζουν την εκπαίδευση, την επικοινωνία και την ευρύτερη δημόσια ζωή. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όπου ο μέσος φυσικός ομιλητής, που κατέχει και την ιδιότητα του πολίτη σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο, έρχεται σε επαφή με γλωσσικά ερεθίσματα όλων των τύπων, η ανάγκη για αποκωδικοποίηση των πολυδιάστατων αυτών γλωσσικών μηνυμάτων απαιτεί γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες που υπερβαίνουν τα παραδοσιακά όρια της γραφής και της ανάγνωσης.

Με βάση τη συνθήκη αυτή, ορίζουμε τον γραμματισμό ως την ικανότητα του ομιλητή να λειτουργήσει αποτελεσματικά, τόσο ως δέκτης όσο και ως πομπός, σε περιστάσεις επικοινωνίας που εμπλέκουν κείμενα, προφορικά κι γραπτά, όλων των τύπων, ανεξάρτητα από το κανάλι διάχυσής τους. Αν λάβει κανείς υπόψη την πληθώρα των μηνυμάτων που παράγουν τα σημειωτικά συστήματα με τα οποία ως ομιλητές ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή, τότε είναι εύκολο να αντιληφθούμε πόσο ευρεία μπορεί να γίνει η έννοια του γραμματισμού και πόσο απαιτητική μπορεί να γίνει η γλωσσική διδασκαλία στις κατοχυρωμένες δομές εκπαίδευσης ενός κράτους. Οι «εγγράμματοι» πολίτες είναι αυτοί που μπορούν κατανοήσουν και να παραγάγουν κείμενα συμβατικά, μηνύματα με εικόνες, συνομιλιακά υπονοήματα σε γλωσσικές συναλλαγές κάθε τύπου και γενικά είναι αυτοί που επιτελούν με αποτελεσματικότητα οποιαδήποτε επικοινωνιακή δραστηριότητα συνδεδεμένη με συγκεκριμένες συμβάσεις μεταξύ των μελών της γλωσσικής κοινότητας.

2.2 Κριτικός γραμματισμός και κριτική ανάλυση του λόγου

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τον κριτικό γραμματισμό, που αποτελεί επιδίωξη της σύγχρονης παιδαγωγικής πρακτικής στο πεδίο της γλωσσικής διδασκαλίας, απώτερος στόχος της διδακτικής παρέμβασης είναι να μπορούν οι διδασκόμενοι να αντιληφθούν με ποιον τρόπο τα κάθε λογής κείμενα γίνονται φορείς νοημάτων και αναπαράγουν ή ανατρέπουν στερεότυπα και σχέσεις εξουσίας. Άλλη επίσης βασική επιδίωξη είναι να μπορούν οι μαθητές να εντάξουν τα κείμενα αυτά σε μία ευρύτερη ομάδα κειμένων που υπηρετούν τους ίδιους στόχους, ακολουθούν παρόμοιες συμβάσεις και ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες προσδοκίες. Μόνο με τις γνώσεις και τις δεξιότητες αυτές, οι διδασκόμενοι είναι σε θέση να αποκωδικοποιήσουν εύστοχα και να αξιολογήσουν ολοκληρωμένα τα γλωσσικά μηνύματα που δέχονται, να προστατέψουν την υπόστασή τους, να διασφαλίσουν τα δικαιώματά τους και να εξυπηρετήσουν την ευρύτερη κοινότητα στην οποία ανήκουν. Επομένως, στόχος του κριτικού γραμματισμού είναι να μπορούν οι μαθητές να διερευνούν τις συνθήκες παραγωγής των κειμένων, τις κυρίαρχες θέσεις που τα διαμορφώνουν, τις σχέσεις

εξουσίας που τα κείμενα αυτά αναπαράγουν (ή επιχειρούν να ανατρέψουν), τους κοινωνικούς ρόλους που υπηρετούν και τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των δεκτών.

Η Κριτική Ανάλυση του Λόγου, που έχει τις ρίζες της στη γαλλική κοινωνική φιλοσοφία και στη μαρξιστική θεωρία για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας με βάση τις διαδικασίες παραγωγής και διακίνησης των αγαθών, διαφοροποιείται σε σχέση με άλλες κοινωνιογλωσσικές προσεγγίσεις στο ότι αντιμετωπίζει τη χρήση της γλώσσας ως κοινωνικά προσδιορισμένη, ενώ παράλληλα ανάγει τις γλωσσικές ανισότητες στη δόμηση της κοινωνίας σε τάξεις και στην άνιση κατανομή του πλούτου -και συνακόλουθα της εξουσίας- ανάμεσα σε αυτές (Fairclough 1992, 2014).

Στο πλαίσιο της θεωρίας αυτής, η γλωσσική χρήση, ο **λόγος** (discourse), δεν ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με τα εκφωνήματα (τις γλωσσικές πραγματώσεις, δηλαδή, είτε του προφορικού είτε του γραπτού λόγου), αλλά περιλαμβάνει τη διαδικασία παραγωγής και ερμηνείας του κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις κοινωνικές συνθήκες που πλαισιώνουν το παραγόμενο κείμενο όσο και τα γνωστικά αποθέματα των ομιλητών, οι οποίοι αποτελούν και τους αποδέκτες του κειμένου. Έτσι, στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης του Λόγου:

- ο λόγος (discourse) γίνεται στην ουσία μια κοινωνική πρακτική, στο πλαίσιο της οποίας τα γλωσσικά δεδομένα κυκλοφορούν μεταξύ των κοινωνικά τοποθετημένων και προσδιορισμένων ομιλητών
- η πραγμάτωση του λόγου αυτού διέπεται από κανόνες και ρυθμιστικές συμβάσεις, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τη δράση συγκεκριμένων θεσμών
- η ιδεολογία που «κρύβεται» πίσω από τους κανόνες πραγμάτωσης του λόγου σχηματίζεται και παγιώνεται με βάση τις σχέσεις εξουσίας που χαρακτηρίζουν την κοινωνία ως σύνολο
- ο λόγος μπορεί να επηρεάσει τις κοινωνικές δομές, με αποτέλεσμα άλλοτε να συμβάλλει στη συνέχιση και στην εμπέδωση μιας κοινωνικής κατάστασης κι άλλοτε να γίνεται φορέας της κοινωνικής αλλαγής.

Η Κριτική Ανάλυση του Λόγου περιλαμβάνει τρία στάδια: την **περιγραφή**, όπου αντικείμενο μελέτης γίνεται το ίδιο το κείμενο, την **ερμηνεία**, κατά την οποία εξετάζεται η σχέση κειμένου - αποδεκτών, και την **εξήγηση**, στο πλαίσιο της οποίας γίνεται η συσχέτιση γλωσσικής χρήσης και κοινωνικών δομών.

3 Λεξικογραφικός λόγος

Σε ό,τι αφορά τον λεξικογραφικό λόγο, που αποτελεί το αντικείμενο ανάλυσης στην περίπτωση μας, μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις. Πρόκειται για μια ειδική χρήση της γλώσσας, η οποία διαφοροποιείται σημαντικά από τη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι φυσικοί ομιλητές στις καθημερινές γλωσσικές τους συναλλαγές. Στην ουσία, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Dubois (1970: 35), πρόκειται για μία γλώσσα αναλυμένη, η οποία προσαρμόζεται στις διαστάσεις που το αριστοτελικό μοντέλο ανάλυσης του κόσμου έχει επιβάλει σε κάθε μορφή λόγου με παιδαγωγικό χαρακτήρα. Ο πιο «προφανής» στόχος της σύνταξης ενός λεξικού είναι η βελτίωση ή η τελειοποίηση της χρήσης μιας γλωσσικής μορφής, είτε πρόκειται για την ποικιλία που θεωρείται η κοινή στο πλαίσιο μιας γλωσσικής κοινότητας είτε πρόκειται για μία διαλεκτική μορφή, γεωγραφικά ή κοινωνικά προσδιορισμένη. Άρα, το λεξικό αποτελεί ένα από τα κύρια διδακτικά μέσα που μπορεί κανείς να αξιοποιήσει όταν επιχειρεί να «πλουτίσει» τις γλωσσικές του γνώσεις ή να ενημερωθεί για τις

ιδιαιτερότητες της χρήσης μιας γλωσσικής μορφής. Τελικά, τα γενικά λεξικά πριμοδοτούν εκείνο το μέρος της γλωσσικής χρήσης που περιβάλλεται με περισσότερο κύρος, ενώ ταυτόχρονα, με το να δίνουν προτεραιότητα στον γραπτό λόγο, στον οποίο καταγράφονται με καθυστέρηση οι γλωσσικές εξελίξεις όλων των επιπέδων, δημιουργούν την εντύπωση ότι η γλώσσα παραμένει αμετάβλητη στον χρόνο και ότι τα ίδια τα λεξικά έχουν απόλυτη διαχρονική αξία όσον αφορά την περιγραφή της.

Ο λεξικογραφικός λόγος εντάσσεται σε μια διαφορετική παράδοση γραμματισμού (Στάμου κ.ά. 2016: 32, 33), η οποία δεν χαρακτηρίζεται από τη γλωσσική ποικιλότητα και την ετερογλωσσία που συναντούμε στα κείμενα μαζικής κουλτούρας (ibid: 14). Ο λόγος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, και κυρίως αυτών που διαχέουν τις πληροφορίες ηλεκτρονικά, έχει ανατρέψει τις παραδοσιακές ταξινομήσεις ανάμεσα στον γραπτό και στον προφορικό λόγο, καθώς παρουσιάζει έντονα στοιχεία προφορικότητας (orality) (Γεωργακοπούλου και Γούτσος, 2011), επιτρέποντας σε κάποια περιβάλλοντα (ιστολόγια, chat, fora) τη διεπίδραση μεταξύ πομπού και δέκτη και την εναλλαγή ρόλων μεταξύ τους.

Στο πλαίσιο του λεξικογραφικού λόγου, παρατηρούμε κάποιες φορές την έκφραση της «κοινής» σοφίας (το σύνολο των ηθικών και κοινωνικών αξιών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, καθώς και το σύνολο των παραδοχών της σε επιστημονικό και γενικότερα πνευματικό επίπεδο), η οποία αρθρώνεται με τη βοήθεια προσεκτικά επιλεγμένων λεκτικών μέσων (*πρέπει, οφείλουμε* κ.τ.λ.). Αυτά τα στοιχεία έντονου διδακτικού χαρακτήρα, που ήταν ιδιαίτερα συχνά σε παλαιότερα λεξικά της νέας ελληνικής (ή της δημοτικής), αποτελούν τη συμπύκνωση της «κοινής γνώσης/λογικής» των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μία μελέτη όπως η δική μας, καθώς, εμπλεκόμενα με τις προσωπικές αντιλήψεις των συντακτών, μπορούν να χειραγωγήσουν ιδεολογικά τον μη υποψιασμένο χρήστη (για τους μηχανισμούς δημιουργίας ταυτοτήτων μέσα από τα κείμενα που επιλέγονται για τη γλωσσική εκπαίδευση των μαθητών στο σχολείο, βλ. Αρχάκη και Τσάκωνα 2011). Τέτοιου είδους στοιχεία κάνουν την εμφάνισή τους τόσο στους ορισμούς των λεξικογραφικών άρθρων όσο και στα παραδείγματα που πλαισιώνουν την επεξήγηση της σημασίας και που σε μεγάλο βαθμό είναι κατασκευασμένα από τους συντάκτες του έργου¹.

Το υποκείμενο του λεξικογραφικού λόγου, δηλαδή το υποκείμενο της εκφώνησης κατά τη γλωσσική παραγωγή, δεν είναι άλλο από τον ίδιο τον λεξικογράφο, ο οποίος απευθύνεται στους αναγνώστες του κειμένου κατέχοντας μια πλεονεκτική θέση σε σχέση με αυτούς. Ο λεξικογράφος εμφανίζεται ως παράγοντας έκφρασης της ορθής γλωσσικής χρήσης, ως ο γνώστης της γλωσσικής εξέλιξης, ως ο αρμόδιος να προσδιορίσει τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία (τη γλωσσική κοινότητα) και τον κώδικα που αυτή χρησιμοποιεί για την εξυπηρέτηση των επικοινωνιακών αναγκών των μελών της. Έτσι, ουσιαστικά ο λεξικογράφος ταυτίζεται με την ίδια τη γλώσσα.

Ο τρόπος παρουσίασης των δεδομένων, κυρίως στο τμήμα του ορισμού, είναι ελλειπτικός, καθώς στόχος του λεξικογραφικού άρθρου είναι να παράσχει όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες μέσα σε περιορισμένο χώρο. Έτσι, κατά κανόνα παραλείπονται τα εισαγωγικά ρήματα, ενώ οι λεξικές μονάδες που αποτελούν τον

---

¹ Τα τελευταία χρόνια, με την αξιοποίηση των σωματών κειμένων, είναι πιο εύκολο να παραχθούν ερμηνεύματα που αντικατοπτρίζουν τη χρήση της γλώσσας από τον μέσο φυσικό ομιλητή και που δέχονται μικρότερη επιρροή από το ιδιόλεκτο ή τις υποκείμενες ιδεολογικές τοποθετήσεις των λεξικογράφων. Για τα είδη των παραδειγμάτων (αυθεντικά, μη αυθεντικά, κατασκευασμένα) και τη θέση τους στην παιδαγωγική λεξικογραφία, βλ. και Rundell (1998) και Osterman (2015).

ορισμό παρατίθενται με τη μορφή ασύνδετου σχήματος, χωρίς τη σωρευτική χρήση υποταγμένων προτάσεων.

Πολύ σημαντικό στοιχείο της δομής του άρθρου σε ένα λεξικό και κριτήριο αξιολόγησης της επιστημονικότητας που θα έπρεπε να χαρακτηρίζει το λεξικογραφικό προϊόν αποτελεί η σταθερή διάταξη των πληροφοριών μέσα στο άρθρο, δηλαδή η σταθερή διάρθρωση της μικροδομής. Επιπλέον, για κάθε τύπο πληροφορίας που περιλαμβάνεται στο λεξικογραφικό άρθρο χρησιμοποιούνται ειδικοί τυπογραφικοί κώδικες, ώστε ο χρήστης να εντοπίζει, να αναγνωρίζει και να ερμηνεύει με ευκολία και αμεσότητα τη φύση των δεδομένων που έχει μπροστά του (για την επιλογή των χρηστικών σημαδιών από τους λεξικογραφικούς συντάκτες, βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009).

4 Παραδείγματα

4.1 Σχέσεις των δύο φύλων

Στο σημείο αυτό θα αναλύσουμε συγκεκριμένα λεξικογραφικά άρθρα από τα δύο γενικά λεξικά της κοινής Νεοελληνικής, που αυτήν τη στιγμή παρουσιάζουν τους υψηλότερους δείκτες πληρότητας (ως προς την κάλυψη του γενικού λεξιλογίου), εγκυρότητας (ως προς τις επιστημονικές αρχές σύνταξης των άρθρων) και δημοτικότητας (με βάση τις προτιμήσεις των χρηστών). Το πρώτο λήμμα που θα εξετάσουμε είναι το ρήμα *γεροντοκορίζω/γεροντοκοριάζω*.

ΛΚΝ

γεροντοκορίζω [jerondokorízo] P2.1a : συμπεριφέρομαι παράξενα και δύστροπα σαν γεροντοκόρη.[*γεροντοκόρη*]-*ίζω*]

ΛΝΕΓ

γεροντοκοριάζω ρ. αμετβ. {γεροντοκόριασα} 1. (για γυναίκες) μένω ανύπαντρη 2. (μτφ.) αποκτώ δύστροπη συμπεριφορά (όπως οι γεροντοκόρες).

ΛΚΝ²: ο ορισμός του ερμηνεύματος αποτελείται από μία καταφατική πρόταση, με το ρήμα στο α' ενικό πρόσωπο, έτσι όπως επιβάλλουν οι λεξικογραφικές συμβάσεις. Ο ορισμός αυτός, παρότι σύντομος, καταφέρνει να γίνει ιδιαίτερα απαξιωτικός, καθώς συνδέει με άμεσο και σχεδόν αξιωματικό τρόπο (με τη χρήση του *σαν* της παρομοίωσης) δύο μειωτικούς χαρακτηρισμούς (*παράξενα*, *δύστροπα*) με μία μερίδα ανθρώπων, τις «γυναίκες προχωρημένης ηλικίας που έμειναν ανύπαντρες» (πρόκειται για τον ορισμό που δίνει το ίδιο το ΛΚΝ για το λήμμα *γεροντοκόρη*). Με αρκετά παράδοξο τρόπο, ο συντάκτης του άρθρου **δεν** συνδέει το περιεχόμενο του ορισμού με την ιδιότητα τού να παραμένει μια γυναίκα ανύπαντρη σε προχωρημένη ηλικία (όπως υπαγορεύει ο **ορισμός** που μόλις παραπάνω σημειώθηκε) αλλά με μία χρήση της λέξης *γεροντοκόρη*, χρήση που απευθύνεται σε όσους ή όσες γενικά έχουν ιδιότροπη συμπεριφορά. Υποθέτουμε ότι με βάση κάποιες πατροπαράδοτες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για τον γάμο και την καταξίωση της γυναίκας μέσα από αυτόν, ο ορισμός που παρατίθεται από το ΛΚΝ μπορεί να μη θεωρηθεί σεξιστικός ή αναχρονιστικός από μία σημαντική μερίδα των χρηστών του λεξικού. Ωστόσο, εάν λάβει κανείς υπόψη ότι σήμερα πια μία γυναίκα μπορεί να έχει σεξουαλική ζωή, όπως και να γίνει μητέρα, εκτός γάμου, τότε φαίνεται τουλάχιστον

² Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.

αυθαίρετο το συμπέρασμα που συνάγεται από τον ορισμό: γεροντοκόρη = παράξενη και δύστροπη.

ΑΝΕΓ³: στη δεύτερη σημασία βλέπουμε και πάλι την απαξιωτική ερμηνεία της λέξης *γεροντοκοριάζω*, με τη χρήση του επιθέτου *δύστροπος*. Εκείνο, όμως, που μάλλον αποτελεί το μεγαλύτερο ατόπημα είναι το παρενθετικό σχόλιο του συντάκτη, το οποίο, με τον τρόπο που παρατίθεται, παρουσιάζει ως αυταπόδεικτο και προφανή τον ισχυρισμό για την αρνητική συμπεριφορά των ανύπαντρων γυναικών, δείχνοντας ταυτόχρονα το πόσο βαθιά σεξιστικές είναι οι αντιλήψεις της ελληνόγλωσσης κοινωνίας για τον γάμο.

Οι ερωτήσεις που θα πλαισίωναν την ανάλυσή μας θα ήταν οι ακόλουθες:

- Ποιο από τα δύο ερμηνεύματα δίνει πληρέστερο ορισμό και γιατί;
- Σε ποια από τις δύο περιπτώσεις διαπιστώνετε ότι υπάρχει συγκεκριμένη αντίληψη πίσω από την ερμηνεία του άρθρου;
- Ποια γλωσσικά στοιχεία ή τυπογραφικά σύμβολα σας οδήγησαν στα συμπεράσματα αυτά;
- Τι θα σκεφτόσασταν για τις γυναίκες που δεν παντρεύτηκαν, αν ήσασταν ένας ξένος που ερχόταν να ζήσει στην Ελλάδα για πρώτη φορά;
- Ποιος θα ήταν ο δικός σας ορισμός για το συγκεκριμένο λήμμα;

4.2 Θρησκευτική ιδεολογία

Στο δεύτερο παράδειγμά μας εξετάζουμε τα λήμματα *ορθοδοξία* και *καθολικισμός* από το ΑΝΕΓ.

ορθοδοξία (η) [μτγν.] {ορθοδοξιών} 1. η ορθή γνώμη και πρακτική, η σύμφωνη με ορισμένες αρχές: *κομματική* | *πολιτική* | *οικονομική* - 2. (α) **Ορθοδοξία** (η) η ορθή θρησκευτική πίστη, σε αντιδιαστολή προς τις αιρετικές δοξασίες, η διδασκαλία και το δόγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας ΑΝΤ. ετεροδοξία, κακοδοξία (β) ΕΚΚΛΗΣ. **Κυριακή τής Ορθοδοξίας** (μεσν. φρ.) η πρώτη Κυριακή τής Μεγάλης Σαρακοστής, κατά την οποία η Ορθόδοξη Εκκλησία γιορτάζει την αναστήλωση των εικόνων (ήττα των εικονομάχων) και τη νίκη της επί όλων των αιρέσεων (843) 3. (συνεκδ.) το σύνολο των πιστών που αποτελούν μέλη τής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

καθολικισμός (ο) [1768] 1. η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, που αναγνωρίζει ως κεφαλή της τον Πάπα (τον επίσκοπο Ρώμης) ΣΥΝ. ρωμαιοκαθολικισμός, (μειωτ.) παπισμός 2. το σύνολο των χριστιανών που ανήκουν στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. [ΕΤΥΜ Ελληνογενής ξέν. όρ., < γαλλ. catholicisme].

Όσον αφορά το λήμμα *ορθοδοξία*, παρατηρούμε ότι, όταν περιγράφεται η γενική σημασία του όρου, ο όρος γράφεται με μικρό στοιχείο, ενώ, όταν περιγράφεται η ειδικότερη θρησκευτική-εκκλησιαστική σημασία, ο όρος γράφεται με κεφαλαίο γράμμα. Εκτός του ότι δε συμφωνούμε με τον τρόπο κατανομής των σημασιών και την τυπογραφική τους σήμανση μέσα στο άρθρο (διάκριση σε 2.(α) και 2.(β)), θεωρούμε ότι η επιλογή αυτή υποδηλώνει το πώς διάκειται ο συντάκτης απέναντι στην ορθοδοξία, αφού αντίστοιχα το λήμμα *καθολικισμός* δεν αρχίζει με κεφαλαίο. Επίσης, στον ετυμολογικό ορισμό της *Ορθοδοξίας*, συνδέεται άμεσα η ορθή θρησκευτική πίστη με το δόγμα της *Ορθόδοξης Εκκλησίας*, δημιουργώντας συγκεκριμένους συνειρμούς στον χρήστη του άρθρου. Τέλος, σημειώνουμε ότι οι

³ Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

προσκειμένοι στον καθολικισμό ονομάζονται *χριστιανοί*, ενώ οι προσκειμένοι στην ορθοδοξία χαρακτηρίζονται ως *πιστοί*.

Μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία στην τάξη θα έθετε τα εξής ζητήματα:

- ☑ Σε τι δόγμα πιστεύετε ότι ανήκει ο συντάκτης του άρθρου;
- ☑ Ποια γλωσσικά στοιχεία χρησιμοποιήσατε για να καταλήξετε σ' αυτό το συμπέρασμα;
- ☑ Τι παρατηρείτε στη χρήση των πεζών και των κεφαλαίων γραμμάτων στα δύο λεξικογραφικά άρθρα;
- ☑ Τι θα αλλάζατε/επαναδιατυπώνατε στα δύο ερμηνεύματα, ώστε αυτός που τα διαβάζει να μην διακρίνει την προσωπική σας αντίληψη/θέση για τα πράγματα;

4.3 Πολιτική ιδεολογία

Το τελευταίο μας παράδειγμα είναι και πάλι από το ΛΝΕΓ. Πρόκειται για το υπολεκτικό στοιχείο (επίθημα) *-ιστάν*⁴.

-ιστάν (ειρων.) παραγωγικό επίθημα για τον σχηματισμό ονομάτων χωρών, τα οποία παραπέμπουν στα λεγόμενα (κυρ. ασιατικά) τριτοκοσμικά κράτη, των οποίων το όνομα λήγει σε *-ιστάν* (κυρ. όταν θέλει κανείς να δείξει τον αποσυντονισμό, τη διάλυση ή το χάος που επικρατεί σε μια χώρα): << δεν γνωρίζω αν στο Ζουλουδιστάν συμβαίνουν παρόμοια πράγματα (ενν. όπως στη χώρα μας)>> (εφημ.) || μόνο στο Ελλαδιστάν κάνει ο καθένας ό,τι του καπνίσει, χωρίς να τιμωρείται.

[ΕΤΥΜ Από ονόματα ασιατικών χωρών (λ.χ. *Αφγανιστάν*, *Πακιστάν*) με β' συνθ. την αρχ. περσ. λ. stan <<χώρα>>].

Ο ορισμός ξεκινά με τον γραμματικό προσδιορισμό της μονάδας και συνεχίζει με τη διαμεσολαβημένη ερμηνεία της (*τα οποία παραπέμπουν*). Παρόλο που ο συντάκτης χρησιμοποιεί ένα λεκτικό μέσο για την αποστασιοποίησή του από τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό που θα ακολουθήσει (*τα λεγόμενα τριτοκοσμικά*), εντούτοις με την παρενθετική του επεξήγηση (*κυρ. ασιατικά*), αυτόματα πληροφορεί τον χρήστη για το ποια είναι αυτά τα τριτοκοσμικά κράτη. Έτσι, ενισχύεται ένα από τα πιο προβεβλημένα στερεότυπα της δυτικής κοινωνίας (η οποία είναι και η κυρίαρχη πολιτισμικά και στην οποία θεωρητικά ανήκει και ο λεξικογράφος) ότι οι ασιατικές χώρες βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης σε σχέση με τα δεδομένα και τα πρότυπα του δυτικού κόσμου. Το παρενθετικό σχόλιο που ακολουθεί, και που δίνει πληροφορίες για τις συνθήκες χρήσης της μονάδας, «επιδεινώνει» την ήδη απαξιωτική εικόνα που έχει δημιουργηθεί από τον ορισμό, με τη χρήση ιδιαίτερα φορτισμένων στοιχείων: *αποσυντονισμό, διάλυση, χάος*. Το ίδιο αποτέλεσμα δημιουργούν εξάλλου και τα δύο παραδείγματα που ακολουθούν: το ένα με το ονοματικό σύνολο *παρόμοια πράγματα* (το οποίο υπονοεί καταστάσεις αρνητικές) και το άλλο με τα ρηματικά σύνολα *κάνει ο καθένας ό,τι θέλει χωρίς να τιμωρείται*. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αξίζει να σημειωθεί ότι παρουσιάζεται απαξιωτικά και η ελληνική πραγματικότητα, με την επισήμανση ενός προβλήματος (*την ατιμωρησία των παρανομοούντων*) που θα μπορούσε να έχει και πολιτικές αναφορές.

Κάποια από τα θέματα που θα μπορούσαν να συζητηθούν σε μια τάξη είναι τα ακόλουθα:

- ☑ Τι καταλαβαίνετε όταν ακούτε ή διαβάζετε για *τριτοκοσμικά κράτη*;
- ☑ Πώς θα σας φαινόταν το ερμηνεύμα αν καταγόσασταν από το Ουζμπεκιστάν;
- ☑ Ψάξτε πληροφορίες στο διαδίκτυο για την οικονομική κατάσταση στο Καζακστάν. Στη συνέχεια, κάντε μία σύγκριση με την Ελλάδα. Τι παρατηρείτε;

⁴ Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση του επιθήματος, βλ. Gavriilidou και Koukos (2017).

- ☑ Τι θα αλλάζατε στη διατύπωση του ερμηνεύματος ώστε να φωτίσετε τη σημασία του επιθήματος στη χρήση της γλώσσας, χωρίς όμως να προβαίνετε σε αξιολογήσεις;
- ☑ Ψάξτε στα σώματα κειμένων για παραδείγματα χρήσης από εφημερίδες και διδακτικά εγχειρίδια. Τι παρατηρείτε για τη σημασία του στοιχείου που εξετάζουμε;

5 Συμπεράσματα

Μετά την αδρομερή παρουσίαση των παραδειγμάτων μας, καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Ο λεξικογραφικός λόγος αποτελεί πεδίο διάχυσης ιδεολογιών και στερεοτύπων, παρότι θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα, συνέπεια και ιδεολογική αποστασιοποίηση (βλ. και Νικολάου 2006).
2. Οι μαθητές, ως μελλοντικοί πολίτες που θα εμπλακούν σε κοινωνικές δομές, θα πρέπει να είναι σε θέση να εντοπίζουν την υποκείμενη τοποθέτηση όσων παράγουν κείμενα, προφορικά και γραπτά, και να αντιμετωπίζουν με κριτική διάθεση ακόμα και τα έργα αναφοράς που διαχρονικά χρησιμοποιούνται ως εργαλεία γνώσης στο εγχώριο εκπαιδευτικό σύστημα.
3. Τα λεξικά, ως πληροφοριακά κείμενα που μεσολαβούν ανάμεσα στον χρήστη της γλώσσας και στον κόσμο, αποτελούν το αποτελεσματικότερο εργαλείο για την πολιτισμική και κοινωνική ευαισθητοποίηση των μαθητών και, άρα, για την ολοκλήρωση της διαδικασίας γραμματισμού τους.

Κλείνοντας, θα θυμίσουμε ότι «Η γλώσσα είναι ένα σημειωτικό σύστημα το οποίο είναι απόρροια των κοινωνικών συμφραζομένων αλλά και των υποκειμένων που τη χρησιμοποιούν [...] μέσω αυτού εκφράζονται όχι μόνο πληροφορίες αλλά και στάσεις και ιδεολογίες, οι οποίες αντικατοπτρίζονται μέσα από τα γλωσσικά δομικά στοιχεία (φωνητικά, φωνολογικά, μορφολογικά, συντακτικά και λεξιλογικά) [...] η προσέγγιση της γλώσσας δεν μπορεί να ακολουθεί έναν φορμαλιστικό και αποπλαισιωμένο τρόπο» (Χατζησαββίδης 2014).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2009. «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». Στο Μαρία Μπαλταζάνη, Γιώργος Γιαννάκης, Αναστάσιος Τσαγγαλίδης και Γιώργος Ξυδόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά του 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (Ιωάννινα, 30 Αυγούστου – 2 Σεπτεμβρίου 2007). Διαθέσιμο σε CD-ROM (ISBN: 978-960-233-195-8), 601-615.
- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γεωργακοπούλου, Αλεξάνδρα, και Διονύσης Γούτσος. 2011. *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Chen, Wenge. 2017. “Lexicography, Discourse and Power.” *Pragmatics and Society* 8:4 (2017): 601-629. <https://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/ps.8.4.06che>.
- Dubois, Jean. 1970. “Dictionnaire et Discours Didactique”. Dans *Langages*, Vol. 19:35-47.

- Ετεοκλέους, Νίκη, Βικτωρία Παύλου, και Συμεών Τσολακίδης. 2012. «Γραμματισμός και Πολυτροπικότητα: Μελέτη Περίπτωσης για την Αξιοποίηση του MULTIMEDIA BUILDER (MMB) από Μελλοντικούς Εκπαιδευτικούς στην Κύπρο.» Στο *Selected papers of the 10th ICGL*, 783-795.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 2014 [1989]. *Language and Power*. London: Longman.
- Gavriilidou, Zoi, και Theodoros Koukos. 2017. “Suffix Borrowing: the Neological Suffix *-istan* in Modern Greek.” Paper presented at the 13th International Conference on Greek Linguistics. London: University of Westminster, September 7-9.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Μητσοκοπούλου, Βασιλική. 2001. «Γραμματισμός». Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2020. http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_e1/.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2005 [1998]. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νικολάου, Γεωργία. 2008. «Περιγραφή και Αξιολόγηση της Μικροδομής των Λεξικών της Κοινής Νεοελληνικής από Κοινωνιογλωσσικής Σκοπιάς. Εξέταση Δημμάτων.» Στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Η γλώσσα σε έναν κόσμο που αλλάζει»*. Αθήνα, 9-11 Δεκεμβρίου 2005, 378-384.
- Ostermann, Carolin. 2015. *Cognitive Lexicography*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Στάμου, Αναστασία, Περικλής Πολίτης, και Αργύρης Αρχάκης, επιμ. 2016. *Γλωσσική Ποικιλότητα και Κριτικοί Γραμματισμοί στον Λόγο της Μαζικής Κουλτούρας: Εκπαιδευτικές Προτάσεις για το Γλωσσικό Μάθημα*. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Rundell, Michael. 1998. “Recent Trends in English Pedagogical Lexicography.” *International Journal of Lexicography* 11.4:315-342.
- Χατζησαββίδης, Σωφρόνης. 2014. «Από την Παραδοσιακή στη Λειτουργική Γραμματική και ο Κριτικός Γραμματισμός.» Στο *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Ο Κριτικός Γραμματισμός στη Σχολική Πράξη»*. Δράμα, 1-3 Νοεμβρίου 2013. http://www.nured.uowm.gr/drama/Strongyles_trapezes_files/.